

Афанасьева Екатерина Владимировна,
педагог дополнительного образования.

ГКОУ РС(Я) «Республиканская специальная
(коррекционная) школа-интернат
для обучающихся с тяжелыми нарушениями речи»

**«Молтохтук санарар огону саха фольклорун нонуо эбии уорэх дьарыктарыгар
тэтим-хамсаныы уоруйэхтэрин, ой – санаа, дьогурун сайыннарыы»**

Оҕо - омук кэскилэ, киьи аймах кэскилэ, Орто Дойду дьоло диэн сурун ей норуот, омук ахсын, буттуун киьи аймахха баар ей. Норуот инникитэ, удьуорун утума, челе, сизэрэ-майгыта оҕону хайдах киьи оцорон табаарартан тутулуктаабын бигэтик билэр буолан, саха ыала оботугар терут дьарыгын, бары сатабылын, ньыматын, терут култууратын бары тыын утахтарын сибилии уерэтэн, тутууннаран тыыннаахтыы туттаран иьэр угэстээх.

Билигин бу уустук уларыа турар олоххо, бийиги иннибитигэр турар сорук, молтохтук санарар уерэнээччигэ олоххо септеех миэстэтин булууга кемелеуу, кини ей-санаа етгунэн сайдан иьэригэр олук ууруу. Оҕо наар толкуйдуур эрэ дьобурун, сатабылын сайыннардахха кини ис туруга, дууьата кытаатар. Доруобуйаларыгар хааччахтаах оҕолор обугэлэрбит уйэ тухары илдэ сылдыбыт торут культуратын инэриигэ ого ис туругун арийыы, сатаан тыынарга, ис дууьатын , кыагын ууарга уорэнии. Сатаан истэн ону утуктэн тыл, санаа отгунэн сайдарыгар олук буолар дьарыктар.

Бу дьарыкка уксугэр алын кылаас уорэнээччилэрэ, интернат иитиллээччилэрэ сылдыбаллар. Бары кэриэтэ Сана Ороспуублукэтин араас муннуктарыттан кэлбит оҕолорго бу дьарык ананар. Истэригэр илдэ сылдыар ахтылганнара, иьийиэлэрэ бу саха торут тылыгар, ырыатыгар, тылынан норуот айымньыларыгар убанан ис туруктара, тыллара сайдарыгар коноругэр уктэл буолар.

Ханнык бабарар норуот литературата аан бастаан уедуйэн, сайдан барыытыгар кирилизьин биир бастакы уонна бигэ уктэлинэн норуот тылынанан уус-уран айымньыта (фольклор) буолар, ону сүтэрбэккэ оҕолорго инэрии ого инники сайдыытыгар укулаат буолар.

Саха фольклорун оҕо кыра сааьыттан уерэтиитэ улахан суолталаах. Оҕо билиитэ керуутэ кэциир, тыла – еье байар, утуе ейге-санааба, сизэрдээх майгыга иитиллэр, бэйэтэ сатаан толорорго, айарга эрчиллэр.

Сыал , сорук

Улэлиир быранарамма маннык соруктартан турар:

- Норуот тылынан уус-уран айымньытын, хобуйар хомобой тылын оҕо ицэрии, оҕону тереебут тыл умсулбаныгар фольклор нөнүө уһуйуу;
- Таабырын, ес хобооно, чабырбах, ейу-санааны сытыылыыр утукэннээх кууьун туьаныы, оьуокай, сахалыы тойук ураты албастарыгар уьуйуу;
- Оҕо тереебут норуотун тылын-еьун, ейун-санаатын этигэр-хааныгар инэринэн, аьабас дууьалаах, амарах санаалаах киьи буолан тахсарыгар кемелеуу;
- Оболору бэйэлэрин тылларын таптыыр, ытыктыыр буолалларын ситиьии, кинилэри патриотизм, добордоьуу, бырааттыы сыьыаннаьыы тыыныгар иитии;

Программа ис тутулугар фольклор жанрдарын керуцэ бары кэриэтэ киирдэ.

Улэм сурун хайысхалара:

1. Обону кытары улэ:
  - биирдиилээн эрчилли;
  - белебунэн дьарык;
  - эбии дьарыктар;
  - экскурсиялар;
  - фольклористары, норуот маастардарын кытары керсууу о д. а.;
2. Терепшуттэри кытары улэ:
  - бэсидэлэьи;
  - обо сайдарыгар усулуобуйа тэрийи;
  - консультация;
  - субэлэр;
3. Оскуола, интернат уопсай тээриннэригэр кыттаабын
  - Концертарга кыттаабын

Дьарык коррекционной хайысхата:

1. тыл бары компоненттарынын сайыннарыыга: теребут тылы уерэтии, сайыннарыы, ситимнээх тылы сайыннарыы; тойук, оуохай ньыматынан ого тынар – санарар органнарын сайыннарыы.;
2. тыл өйдөбүлүн сайыннарыыга тустаах улэ;
3. коммуникативнай үөрүйэхтэри сайыннарыыга;
4. кыра мотуорканы сайыннарага, тарбахтарын синныгэс дифференциальной хамсаныларын оноруу, эт – сиин тэннэ хамсанытын, ритмикэбэ сопко тутуан хамсаныта.
5. этиллэр санаа наадатын этиигэ;
6. пассивнай уонна актыбынай тылдыты элбэтиигэ, этии тылын- өһүн тэрийи;
7. истигэн уонна көрөөччү болжототун сайыннарыыга уонна ылыныга уууу уонна дьарыктаабын.
8. Ийиилээх - куойүүлээх эйгэни уонна айымньыны ийиилээхтик салайы сайдыта, ой санаа, сир- майгы угуо оруттэрин сайыннарыы.

Эбии уорэхтээин тумуктэрэ:

Тус суолталаах дьайыы:

- Ытык ойдобуллэри билинии: - саха торут угэстэрин, ытык ойдобуллэрин ылыны, олохсугуу - угэс буолбут торут култуураны норуот айымньытын тумугун ылыны
- ороспуубулукэ норуоттарын ураты култуураларыгар убаастабыллаах сыыаны култууралар алтыбылараын сайдытын сурун усулуобуйатын уонна утарсылары быһаарар торутун курдук ылыны
  - ахсааныттан, олорор сириттэн тутулуга суох хас биирдии норуот култууратын ылыны - норуоттар култууралара эгэлгэ араастаабын уопастыба култууратын байыты тордун курдук ылыны - элбэх култууралар алтыбар эйгэлэрэ, бодорууулар, култууралар диалогтара
  - личинэс бэйэтэ уонна гражданскай уопастыба сойиальной сирэ-майгыта сайдар усулуобуйата буоларын ылыны.
  - бэйэтин омугун быһаарыны уонна ылыны, атын норуотка убаастыбаллаахтык сыыаннабы.

Сатабыллары сайыннары:

- бэйэ норуотун угэин куннээби олоххо уонна анал этнокультурнай тэрээбиннэргэ (ыыыах, сизэр-туом уо.д.а.) тутууу
- бэйэни саха, Саха сирин уонна Россия гражданинын быыытынан билинии – бэйэни Саха сирэ, Россия олохтообунабын диэн билибиннэри
- бэйэбэ, тулалыыр дьонно-сэргэбэ, айылба эйгэтигэр убаастабылы иити.
- атын дьону кытта алтыыы, бэйэтин эйгэтин булунуу, атын эйгэ, уопсустубага сатаан корунэн сылдыаабын, бэйэни билибиннэрээбин.

Бэйэни салайынар-дьаанар сатабыллар:

- норуот, фольклор айымныларын матырыйаалыгар олобуран сыалы-соругу таба туруорунар, бырайыактыыр дьарыгы сатаан былаанныыр;
- сизэри-туому, угэи толорууга тахсар албааы коннорор;
- культуроведческой билиини, сатабылы, уоруйэби сопко сыаналыыр;
- кэллэктиибинэн этнокултуурнай улэбэ кыттыбар (норуот, оскуола быраабынныктарыгар уо.д.а.);
- араас этнокултуура усулуобуйатыгар торут угэи тутууар уонна бэйэни сатаан салайынар;
- пааранан, болобунэн, хамаанданан уо.д.а. бииргэ алтыан улэлиир;
- Саха сирин уонна Россия норуоттарын бодорууар майгыларын-сигилилэрин олохсуйбут бэрээдэгин бииргэ алтыыы усулуобуйатыгар учуоттур;
- тас коруннэринэн, тылларынан, угэстэринэн, итэбэллэринэн утарылабар дьону кытта ойдоборго уонна алтыбарга бэлэмнээх буолар;
  - бэйэ норуотун култууратын атын омуктары кытта алтыыыга Саха сирин, Россия табымыгар сатаан кордорор буоларга сатабыл.

Тустаах эбии уорэхтээтн дьарыгын түмүгэ:

Сыл тумугэр оболор сатабыллара, уоруйэхтэрэ:

- Саха музыкальной иструменын аатын билиэхтээх;
- Тас корунунэн быаарыахтаах;
- Тыабын уратытын араарыахтаах;
- Остуоруйа комотунэн айылбаны, олобу кытта ыкса сибээстээбин;
- Хас биирдии талан ылбыт инструменнарыгар оонньоуу ныматын бабылаан, айымны темпэтин, ритмическэй уруууйун сурун инструмены батыан сопко добууоллуохтаах;
  - Охсон, эбэтэр сахсыйан араас тыабы табааран хас биирдии инструмент тыабын уратытын арааран билиэхтээх;
  - Куускэ, кыратык, биир тэтимнэ охсон оонньообунун, бигээн, ытыйан, кирдиэхтэтэн, орутэ тардан, сахсыйан тыас табаарар нымалары;
    - Ырыа ритмин истэн инструменна добууоллууру.
  - Биир чабыргагы сыл устата уорэтэн, санара уорниэхтээх
  - Тойугу- олонхону арааран, тылларын истэ уорэниэхтээх.
  - Олонхо льоруойдарын билэ, арааран истэр буолуохтаах.
  - куруууок оболоро коллектив буолан тахсыахтаахтар;
  - сатаан сепке тынар буолуохтаахтар;
  - ырыа-тойук тылларын арааран истиэхтээхтэр;
  - Саха сирин биллиилээх норуот ырыабыттарын, тойуксуттарын, хомусчуттарын, чабырбахсыттарын, оуохайдыттарын билиэхтээхтэр;
  - хомуска сатаан охсо уерэниэхтээхтэр;
  - сыанаба холкутук тахса уерэммит буолуохтаахтар;
  - бэйэлэригэр сеп тубээр фольклор жанрын бабылыахтаахтар;
  - сатаан сопко тынар буолуохтаах;
  - коллективка киирэн бодорууохтаах;
  - ырыаны-тойугу ойдоон истиэхтээх;

- Республика биллиилээх норуот ырыабыттарын- тойуксуттарын, хомусчуттарын, чабырбахсыттарын, оьуохайдьыттарын билиэхтээх;
- Кылаас, сцена иннигэр тахса уорэммит буолуохтаах;
- бэйэтигэр сеп тубьээр фольклор жанрын талыахтаах;

Эбии дьарык ис хобооно

Ирдэбиллэр:

- Билибиннэрии, билсиьии;
- Сопко тыыныы, уоьу-тылы эрчийии;
- Кылгас хобооннору уорэтэн, ыллыыр- туойар дьобуру сайыннарыы;
- Видеосюжеттары керуу, кассеталары истии;
- Фольклористары, ырыабыттары кытары керсуьуу;
- Оскуолаба ытытыллар мероприятияларга кыттыы;
- Сценаба бастаан тахсыы, фольклор жанрдарыгар холонуу;
- Саха охсон оонньоонор инструменнарын туттарга тыаьатарга уорэниэхтээх
- Тылы тургэнник уерэтии;
- Сыанаба толлубакка тахсалларын ситиьии;
- Куорат, улуус таьымнаах курэхтэргэ кыттыы;

Эбии уорэхпит 12 салаанан уорэтиллэр, дьарыктаныллар:

Коруцэ	Теорията	Практиката	Уопсай чааьа
Тэрэьин улэ	1	-	1
Национальная культура	1	1	2
Таабырын, ес хобооно	4	2	6
Угэ, остуоруйа	4	6	10
Саха музыкальной Инструменнарын кытта билсиьии, уорэнии (24 ч) чаас)	10	14	24
Хомус	5	15	20
			63
Оьуохай	2	5	7
Тойук	2	2	4
Олонхо	2	2	4
Чабырбах	3	7	10
Обугэ оонньоулара	2	5	7
Ыьыахха бэлэмнэнии		7	7
Барыта 1 сылга	43	97	102
Барыта 3 болоххо			306 чаас

Салаалар ис хобоонноро:

1.Тэрээбин улэ.

Билсибии. Дьарыкка бэлэмнэнии. Оьолтон, баьаартан сэрэтэр улэ ытыгы. Дьарык тийгэ. Ахтыыбы талы.

2.Национальнай культура.

Сир - майгы. Бит - билгэ. Ыьыах. Кирии дьарыкка сана сабалыыр оьолорго фольклор уопсай ойдобулун, араас коруннэрин, бэйэтэ талан коро-коро быьаарара ордук. Оччоьо оьо интэриэбин да тардар, оьоьо ойдонумтуо да буолар. Онтон оьо улаатан истэбин аайы сыыйа бырагырааммаьа киллэрэн хас биирдии, норуот тылынан уус-уран айымньытын корунэ мунара суох элбэх корунуттэн чопчу уорэтиэн-билиэн баьарарын киллэрэн биэрдэххэ, оьо интэриэьэ оссо кууьурэр, улаатар.

3.Чабырьах.

Бэсидэ. Чабырьах иитэр- уерэтэр еруттэрэ. Чабырьах керуцнэрэ. Чабырьаьы толоруу. Чабырьах ньыыматыгар уорэнии..

4.Таабырын, ес хобооно.

Бэсидэ. Таабырын, ес хобоонорун керуцнэрэ.. Таабырыннарыннан оонньуулар.

5.Угэ, остуоруйа.

Бэсидэ. Угэ фольклор жанрдарыгар суолтата. Остуоруйа керуцнэрэ. Уруьуй быьыставката. Таабырыннартан тыллары таайыы, хартыына оцотторуу.

6. Саха охсон оонньоонор инструменнар, билсибии, уорэнии. Оонньоон корорго холонуу.

Тыастарын араарга уорэнии. Ритмикатын туттурга уорэнии.

7.Хомус. Бэсидэ. Хомус саха национальнай инструмена. Хомус керуцнэрэ. Хомуска оонньообун ньымалара. Хомуска оонньообун.

8.Оьуохай.

Оьуохай - фольклор жанрын биир сурун керуцэ. Биллиилээх оьуохайдыгтар. Оьуохайы сатаан утуктэргэ уорэнии, хаамыытын уорэтии.

9.Тойук.

Бэсидэ. Тойук араастара. Тойугу толоруу ураты ньымалара. Тойукка кылыьах туттуллуута. Улуус тойуксуттарын билиьиннэрии. Ыарыаны истэ, тыьнаргауорэтии.

10.Олоцхо.

Олоцхо- саха фольклорун чыпчаала. Улуу олонхоьуттар тустарынан бэсидэ. Олоцхону истии. Ааьы. Олонхо тылын уерэтии. Толорорго холонуу.

11.Ебугэ оонньуулар. -Хаамыска, хабылык уонна да атын оонньуулары билиьиннэрии, ооньотообун.

12.Ыаьахха бэлэмнэнии. Сылаагы тумук тахсааьынна бэлэмнэнии.

Дьарык тумугун сыаналыыр корунэр:

Коруцэ	Сыанабыл корунэ		
Тэрээбин улэ	Ыйытыы, кэпсэтии	Оьолтон, баьаартан сэрэхтээх буолуу	Тутьар
Национальная культура	Сир- майгы, сир, туом.	Бэйэлэрин саастарыгар	Билэр

		соптоох тук тутуьаллар	
Таабырын, ес хобооно	Таабырын туохха сыьыаннагын таайар, таабырыны билэр	3-4 таабырынв билэр. Сатаан таайа уорэнэр, таайыыларын билэр	Таайар, тоьо таабырыны билэр Уруй альбом онорбут
Угэ, остуоруйа	Остуоруйаны билэр, аагар. Дьоруойдарын араарар, кэпсиир.	Саха остуоруйалар ын билэр, кэпсиир. Дборуойдары н араарар.	Билэр, кэпсиир. Учугэй, орто, молтох
Саха музыкальнай Инструментарын кытта билсиьии, уорэнии (24 ч чаас) Хомус	Инструмент аатын, тас корунун, тыаьын уратытын араарар Остуоруйа комотунэн саха инструмена айылбаны, олобу кытта ыкса сибээстээьин ойдуур. Талан ылбыт инструменыгар темпэтин, ритмическэй уруьуйун сурун инструменна(баяны, пианиноны, тансыры,кырыымпаны) батыьан сопко добуьуоллуур. Охсон эбэтэр сахсыйан араас тыаьы табааран, хас биирдии инструмент тыаьын уратытын араарар Куускэ , кыратык биир тэтимнэ охсон оонньообун, бигээн, ьыйтан, кирдиэхтэтэн, орутэ тардан, сахсыйан тыас табаарар ньымалары сатыыр. Ырыа ритмин, тэтимин истэн инструменна добуьуоллуур, ртим табар.		Сатыыр; учугэйдик, орто, молтох. Сыанага тахсуорэммит, холкутук туттар, атын дьону кытта соптоохтук алтыьар.
Оьуохай	Оьуохай тылын утуктэр Оьуохай хаамыгын сатыыр	Оьуохайы сатаан истэргэ, уопсай	Сатыыр; учугэйдик, орто, молтох.
Тойук	Тойук дьоргооннорун утуктэр. Сатаан истэр	ункуугэ сатаан	Олонхо дьоруойдарын сатаан араарар.
Олонхо		этэр уоннв ункулуур сатабыла. Тойук доргооннорун утуктэр, истэр. Тыьнар эрчилиини сатыыр. Бэйэтин	

		массажтанары н сатабыла.	
Чабырбах	Күемэй угуттаабына (а-а-а), эт-хаан уьугуннарыы (ла-ла-ла), гбда-гбды, гбдо-гбду.	4-6 строкалаах чабыргахтары ойтон этээин, уорэтии , куомойин сатаан угуттуур. Сатаан тыынын ылынар. Сопко уоьун хамсатар	Этэрэ чуолкай, молтох, орто.
Обугэ оонньуулар	Тыыны сепке ылыы, күемэй, уос хамсанытын баьвлааьын		
Бьыахха бэлэмнэнии	Бары тэннэ ооньуур, доргоону тааарар. Сылаагы дьарыгын сыалын соругун ситиьийтэ, тумук ирдэбилгэ эпшиэттиирэ.	Сыанага туттан тахсара, толоруута , сатабыла.	Сыллаагы тумуг. Аахсыллар, аахсыллыбат.

Туттуллубут литература:

1. М.А. Попова, А.Н. Павлов. Саха угэин торут ойдобулэ.-Дьокуускай: Бичик, 2000.-80 с.
2. А. Кулаковской. Ырыа-хобоон: Орто уонна улахан саастаах оскуола оболоругар.- Якутскай: Кинигэ издательствота, 1986.- 136 с.
3. С.Т. Иванова. Булуу олонхоьуттара.-Булуу, 2006.
4. М.Е. Николаев. К мечте моего народа.-Якутск, 2002.-192с.
5. М.А.Попова. Саха торут культурата. Якутскай, 1993
6. Сборник. Варган (хомус) и его музыка. Якутск, 1991
7. Ю.Н. Дьяконова. Якутская сказка. Ленинград «Наука», 1990
8. Национальная культура коренных народов Республики Саха (Якутия): Пособие для учителя. Якутск: Кн. Изд-во. 1992-112 с.
9. А. Попова. Олонхо киэн киэлитигэр.- Дьокуускай: НИПК «Сахаполиграфиздат», 1995.-128 с.
10. Чиряев К.С., Васильева Ф.Е. Норуот педагогикатынан дьарыктанар хайысхалар – Дьокуускай: ООО «САПИ Торг- книга», 1997, 68 с.
11. А.П. Оконешникова. Норуот уйулбата- иитэр улэ тирэ5э. Дьокуускай, 1996
12. К.И. Васильева, А.П. Алексеева. Кэнчээри: Хобооннор, кэпсээннэр, сценарийдар, ырыалар. Дьокуускай: Бичик, 2000.- 104 с.
13. И.К. Попов. Якутские загадки, пословицы, скороговорки. Якутск: Бичик, 2006.- 112 с.
14. Сахалыы оонньуулар.Буллуу, 1992
15. Л.А. Афанасьев. Сизрдээх буолуу.Дьокуускай, 1993
16. В.В. Илларионов, Л.Ф. Рожина «Курулэс кургуом куннэргэ», 1992
17. В.В. Илларионова. Чаабы- чыыбы чабырбахтар. Дьокуускай, 1992
18. А. Кулаковской. Уьуйээннэр, номохтор.Дьокуускай, 2007
19. Н.Е. Савинов. Обугэлэрбит олохторо- дьабахтара. Дьокуускай, 1992
20. Н.Е.Саввинов. Дьарылы «Гойукка оьуохайга обону уорэтии». Дьокуускай 1992.
21. Л.К. Избекова. Кыра кылаастарга торообут тыл уонна норуот тылынан уус-уран айымньыларын куруьуога. Якутскай, 1990

22. Н.В. Антонов. Дьулуруйар Ньургун Боотур. Дьокуускай 1993.
23. М.А. Попова. Саха торут культурата. Дьокуускай, 1994
24. П.Х. Андросов-Дьонку Сээн. Уос номо5о. Дьокуускай, 2004

Оболорго литература:

1. А. Кулаковская. Ырыа-хобоон: Орто уонна улахан саастаах оскуола оболоругар.- Якутскай: Кинигэ издательствота, 1986.- 136 с.
2. А. Кулаковская. Ырыа-хобоон: Орто уонна улахан саастаах оскуола оболоругар.- Якутскай: Кинигэ издательствота, 1986.- 136 с.
3. В.В. Илларионова. Чаабы- чыыбы чабыр5ахтар. Дьокуускай, 1992
4. К. Туйаарыскай. Остуоруйалар.Кэпсээннэр. Хобооннор. Сатира. Тылбаас. Дьокуускай, «Бичик», 2005.
5. У.А. Игнатьева. О5о-о5о эрдэххэ. Саха сиринээ5и кинигэ издательствота. Якутскай, 1976;
6. М.В. Васильева. Оонньоо, толкуйдаа, таай. Дьокуускай, «Бичик», 2004;
7. Е.П. Чехордуна. Мин олоцхо дойдутун о5отобун. Дьокуускай, «Бичик», 2006